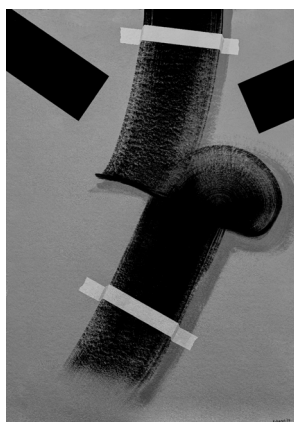

SZABÓ JÓZSEF

VÁZLAT PARTIUM ÉS ERDÉLY BORÁSZATÁRÓL

(múlt), jelen, jövő

■ Néh. id. Csávossy György (1925–2015) *Jó boroknak, szép hazája, Erdély. Hagyományok, hungarikumok az erdélyi borkultúrában* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2012) című – több évtizedes gyűjtőmunka eredményeként született – műve után mit lehet még írni az erdélyi borászatról? Magam is feltettem ezt a kérdést a szerkesztői felkérés után. Az utóbbi két évtized néprajzi és történeti kutatásai azonban sok újdonsággal szolgálnak, illetve a gazda- és termelői társadalom – belülről és kívülről támogatott – önszerveződési mozgalmai szép eredményeket hoztak. Meghajolva Csávossy György szellemi nagysága és hagyatéka előtt, nem az általa feltárt adatokat fogom ismételni, hanem a műve óta megjelent vonatkozó kutatásokból fogok szemelgetni, és a jelenkori helyzetet próbálom meg telegrafikusan összefoglalni régióként a területi korlátok közt, kifejezett hangsúllyal a magyar borászatokra. Bár szőlészeti régióink közös jellegzetessége volt 1989 után a nagyüzemi szőlészet-borászat felszámolása a birtokok visszaszolgáltatása miatt, és a kisgazdák tapasztalat- és tőkehiánya, valamint az átalakuló/beszűkülő értékesítési lehetőségek miatti mennyiségi-minőségi visszaesés a 2000-es évekre, a kiútkeresés már sokkal színesebb elképzelések mentén

**Érmellék borászati fel-
emelkedését a török
16. századi előnyomu-
lásának köszönheti,
mely a Debrecennel
régóta fennállt
sókereskedelmi és vá-
sárövezeti kapcsolatra
ráépülve, a váradi pa-
saság miatt a 17. szá-
zad végére stabilizálta
a Debrecen–Érmellék
borászati kapcsolatot.**

történt az egyes régiók kommunizmus előtti társadalmi-gazdasági hagyományaira alapozva. Hosszú volt az út, mire helyi kezdeményezések és anyaországi támogatási elképzelések is egymásra találtak, de az eredmények néha már egészen látványosak.

A gazdakörök, termelői csoportosulások, borlovagrendek aktívan részt vesznek az 1990-es évektől a szőlőhöz és a borhoz kapcsolódó hagyományok kitalálásában és újraalkotásában, így néprajzi szempontból is érdekessé váltak.¹ Sajnos Romániában nincs történeti-jogi előzménye a hegyközségi rendszernek, ez nagy hátrány a magyar szőlőbirtokosoknak. A 2000-es években anyaországi támogatásokból különféle borutakat hoztak létre Érmelléken is, de ezek csak addig működtek, míg a pályázati pénzek tartottak. A 2010-es években kezdett állandóvá válni az anyaország érdeklődése a határon túli borászati régiók iránt, mint ahogyan Debrecen is újra felfedezte Érmelléket (az „Érmellék Debrecen szőlőskertje” kezdeményezéséből nőtte ki magát a debreceni virágkocsik bihari bemutatása is). Az I. Borszerződés (2010.05, Budafok) után egy ideig működött jogi bejegyzés nélkül a Határon túli Magyar Borászok Egyesülete (2011–2015), mely 2015-ig több Kárpát-medencei borásztalálkozót szervezett. A 2018. 01. 20-án bejegyzett Külhoni Magyar Borászok Egyesülete az I. és II. Pincészer (2019, 2022) – Külhoni Magyar Borászok Találkozó-jával folytatta e hagyományt, aláírta a II. Kárpát-medencei Borszerződést (2018, Budafok), mely alapján meghirdették a Magyar Agrárminisztérium Schams Ferenc-tervét (1168/2021.[IV.9.] kormányhatározat). Ennek lett társult tagja az id. Csávossy György által 1999-ban életre hívott Erdélyi Szőlőhegyek Borversenyt 2022-től Erdélyi és Partiumi Borverseny név alatt továbbvivő Erdélyi Magyar Borászok Egyesülete (EMBE) is.² A 2019-ben nagy hírveréssel elindított Kárpátok Bora – Külhoni Magyar Borászati Adatbázis további feltöltése elmaradt.³ A Schams Ferenc-terv keretében, a Szatmár, Bihar, Szilágy és Máramaros magyarlakta vidékeire kiterjedő Partiumi Falugazdász Hálózatnak a régió borászait, pincészeit magyar és román nyelven bemutató, *A szőlőtől a pohárig* háromkötetes sorozata (Bihari/Szilágysági/Szatmári borászok mesélnek, 2021–2023) jó kezdeményezés. Kár, hogy csak kis példányszámban nyomták egyszer és kereskedelembe sem került, idegen nyelvre fordítása pedig elmaradt.⁴ A Schams Ferenc-terv keretében fejlesztik a gyulafehérvári érseki és a nagyenyedi borvidéket, borászati laborokat hoztak létre Marosvásárhelyen, Ménesen, EMBE-székház és labort Székelyhídon 2024-ben (a bihardiószegi önkormányzat már korábban önerőből létrehozott hasonlót a Zichy-kastélyban).⁵ A Magyar Bor Akadémia által szervezett Csávossy György Kárpát-medencei Borverseny a Kárpát-medencei határon túli magyar bortermelők csúcspanaszja, ahova a regionális versenyeken győztes borok kerülnek benevezésre. E sok szervezet és időbeli-térbeli átfedéseik a szerző fejében is kavargást okoz, de érmelléki résztvevőik névsorait áttekintve némi magyarizációt kapunk a kis/közepes borászatok közti klikkesedésekre pártállás, szimpátiák, egyéni érde-

kek, termelési elképzelések (nagyüzemi vs kézműves, redukzív/oxidatív, bioborok stb) és kollaboratív vs. domináló együttműködési modellek mentén.

A Magyarországi Református Közéleti és Kulturális Alapítvány által évente máshol megszervezett BORUM – Kárpát-medencei református szőlészek és borászok borversenye, többször megfordulva Erdélyben és Partiumban is, helyi kistermelők magasszintű megmérettetését is lehetővé teszi. Egyre több bemutatkozási és értékesítési lehetőséget kínálnak az összművészeti és gasztronómiai fesztiválok is: a Kolozsvári Majális és a Kolozsvári Magyar Napok borutcája, a nagyváradi Festum Varadinum BorPartja és a Szent László Napok Borudvara, a szatmári Partiumi Magyar Napok Partiumi borudvara, a Temesvári és Aradi Magyar Napok borkóstolói, a Marosvásárhelyi Borfesztivál, a Kincses Pince borfesztivál első három kiadása (Kolozsvár, Csíkszereda, Nagyvárad), a nagyváradói Vinum in arce / Bor a kastélyban, a Partiumi Falugazdász Hálózat borpiknikjei (Varázslatos pincesor Krasznabélteken, Kecskéhati borpiknik Érköbölkuton, továbbiak Halmihegyen, Szakaszon, Erdődön, Szilágypéren, Avasújvárosban, Nagyvárad vidékén stb.), a bihariószegi Bakator Bor- és Gasztfesztivál, valamint Gasztroterasz, egyes kistérségek termelői vásárai (pl. Bihari/Érmelléki Termékek Vására az Érmelléki Gazdák Egyesülete, Szüreti Kavalkád és Kolozsvári Termék vásárok a Pro Agricultura Egyesület szervezésében) stb. Szövérdfi-Szép Zoltán szervezésében Temesváron karitatív célokat szolgál a Rovinud borszalom, míg a váradi Millésime borszalom és egyesület (Popa Dorin borászati szakember vezetésével) a bihari borokat és a kulturált borfogyasztást népszerűsíti.⁶ A bormarketing szükséges látványelemei (pl. borcímkék) igényes kialakítására is odafigyelnek már a kisebb pincészetek is, igény szerint ebben a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem vizuális kommunikáció mester szakos hallgatói is segítenek. Az erdélyi borászattal és gasztronómiával kapcsolatban számos anyaországi és erdélyi/partiumi sajtóbeszámoló, podcast, rádió- és tévéinterjú készült: kiemelem Ambrus Lajos József Attila-díjas író munkásságát, illetve Erdélyi János dokumentumfilm-sorozatot (*Jó boroknak szép hazája – Erdély I. Erdélyi Hegyalja, II. Beszterce környéke és Küküllő mente, III. Szilágyság és az Érmellék, IV. Arad-Hegyalja, Ménes és Magyarádi borvidék (2012–2013)*).

Szatmár megyében három borvidék volt 1884-ben: Tiszántúli Kerti Szőlők (Nagyvárad és környéke), Alsóbereg Ugocsa (Halmi és Túrterebes környéke), valamint Szatmár Kővár (Krasznabéltek, Dobra, Erdőd, Szatmárhegy és Avasújváros környéke). A 2000-es bortörvény alapján elvesztették a Szatmár-Hegyalja besorolást és Biharra–Szilággyal a Körös-Hegyalja régióba kerültek, pedig több területük volt, mint a két másik megyének összesen. A napjainkra önállóságát visszanyert Szatmár-Kővár régió borászati hagyományait a Károlyi grófok teremtették meg. Bihar megyével ellentétben, kezdettől sikeres megyei borversenyt szervezzen a Szatmári Szőlőtermesztők és Borászok Egyesülete, a Partiumi Falugaz-

dász Hálózattal és Szatmár Vidékfejlesztésért Egyesülettel közösen. A Nagykároly környéki borászokat a Szent Orbán Borlovagrend tömöríti. A megye nagytermelője a Dobra Wine, de mellette a Herdeud-birtok (Erdőd), Nachbil, Jurchis, Leiher, Cousceanu és Hetei (Krasznabéltek), Butka Sándor és Ludróczki Sándor (Avasújváros), Mike, Poszet, Năstase és Triterra (Halmi), Teodor (Szakaszi), Reizer (Túrterebes) pincészetek is állandó résztvevői a megye szakrendezvényeinek.⁷ A 70%-ban vörösbort termelő Nachbil pincészet ökológusa 15 évig Serli Csilla volt (1969–2025), akivel 2017 óta bioborokat állítanak elő. Szatmár megyében is előretörték a vörösborkok az utóbbi évtizedekben az éghajlatváltozás miatt.

Érmellék borászati felemelkedését a török 16. századi előnyomulásának köszönheti, mely a Debrecennel régóta fennállt sókereskedelmi és vásárövezeti kapcsolatra ráépülve, a váradi pasaság miatt a 17. század végére stabilizálta a Debrecen–Érmellék borászati kapcsolatot. A szőlészet-borászati néprajzi és népi építészeti kutatások Erdély egészére⁸ vagy csak Avas-vidékre,⁹ Szilágyságra,¹⁰ Érmellékre¹¹ és a csángókra¹² terjednek ki. Bár Élesd¹³ és Érmellék szőlészet-borászat történetével már többen is foglalkoztak,¹⁴ jelen írás szerzője is publikálta már egy háromkötetes tervezett monográfia első kötetét,¹⁵ az Érmelléktől sokkal régebbi középkori, nyugati latin (vallon) gyökerekkel rendelkező Nagyvárad körüli szőlőtermesztésről még kevés mű született.¹⁶ Érmelléken pinceerdő (Asszonyvásár), pinceutcák (Érkeserű, Székelyhíd) láthatók, de mind közül a leghangulatosabbak a szalacsi pincesorok az ezer pince falujában. Tárgyi és építészeti örökségünk az Érmellék Ökológiai Múzeumában (Zichy-kastély, Bihardiószeg) és dr. Kéri Gáspár gálospetri (gazdagparaszti) tájházban, illetve 9 restaurált szalacsi pincéjében tekinthető meg. Érmellék történeti zászlósora a középkori szerémségi gyökerekkel rendelkező piros/tüdőszínű bakator volt, mely őseink szervezetlensége miatt a kommunizmust Avas-vidéken élte csak túl. Leghamarabb az ottani Bakator Hegyközség támasztotta fel. Heit Loránd telepítette vissza Alsó-Érmellékre 2013-tól, a Kárpát-medence fő bakatortermelőivel létrehozták 2019-ben a bakatorszövetséget és 10 év kísérletezés után újra kialakították ennek az elfeledett hungarikumnak az ízvilágát. A Nagyváradai Borbarátnők Társasága 2023-ig hét Nagyváradai Bor-Bált szervezett az érmelléki szőlészeti támogatására. Büszkék vagyunk rá, hogy az 1870-ben gr. Zichy IX. Ferenc (1811–1900) támogatásával, a Magyar Királyság első állami vincellériskolájaként létrehozott bihardiószezi intézményben kezdte karrierjét id. Csávossy György is 1953 előtt, aki 2013-ban lett Nagykároly és Bihardiószeg díszpolgára. Mivel sokoldalú személye borászati-szépíró-dalmi körökben közismert, nem fogok rá külön kitérni. Az Európai Borlovagok Magyarországi Rendje (a 40 rendes és 8 társult tagból álló Európai Borlovagok Érmelléki Legátusa, a 30 tagú Bihardiószezi Zichy Gazdakör és Polgármesteri Hivatal támogatásával) Bihardiószegen 2022.04.19-én kétnyelvű emléktáblát állított a Zichy-kastélyban, majd 2025. 10. 12-én róla nevezte el a helyi multifunkciós termet. Nagyenyeden 2021. 06. 20-án

a katolikus templom kertjében emlékművel (Történelmi Vitézi Lovagrend),¹⁷ míg 2026. 01. 22-én lakóházára elhelyezett emléktáblával adóztak emlékének.

A privatizációt követően a Vinalcool/Romalcool Bihar megyei infrastruktúrája siralmas állapotba került (Margittán, Székelyhídon, Bihardiószegen, Érmihályfalván, Nagyváradon), míg a szőlőkivágások miatt a 2000. évi bortörvény kidolgozásakor prof. dr. Popa Dorin, a Nagyváradai Egyetem ökológus oktatója és helyi gazdák nagy politikai lobbija tudta csak megőrizni az érmelléki borrhégyi önállóságát. Harminc évig a Bihardiószegi Zichy Gazdakör tagjai képviselték azt a fanatikus erőt, ami életben tartotta a hagyományokat. Az utóbbi 15 évben azonban szerencsésen felnőttek melléjük más csoportosulások is. Az idén XXX. Érmelléki (Székelyhíd, utóbbi években rendező az EMBE), a Szentjobbi (Csáki Miklós Borbarátok Köre), a Diószegi (Zichy Gazdakör) és Monospetri (Eresztényi Borgazdák Egyesülete), a Létavértes városi (Létavértesi Szőlősgazdák Egyesülete) és Bihar községi (Romániai Magyar Gazdák Egyesülete, Vincellér Egyesület), az Élesdi vagy Sebes-Körös menti (eleinte Mezőtelegdi, Castrum Egyesület és Poynár Miklós Borbarátok Köre), a Hegyközszentimrei, a Biharpüspöki (Vincellér Egyesület) borversenyek hozzájárultak a bihari kézműves borászat minőségi fejlődéséhez. Ezt támogatja a Romániai Magyar Gazdák Egyesülete Bihar megyei szervezete és az Érmelléki Gazdák Egyesülete is. Minőségben, mennyiségben a legnagyobb felhozattal a diószegi borverseny büszkélkedhet, a lebonyolításbeli újítások is itt lettek bevezetve mindig először (pl. pontozás digitalizálása, 20-asról 100-as pontrendszerre való átállás stb).

Érmellék nagytermelője az Úr-pincészet néh. id. és ifj. Úr Zsigmond irányítása alatt: kb. 60 ha szőlővel a szentimrei Gárdon-völgyben, saját értékesítési hálózattal a megyében (az utóbbi időben komoly eladási szándék kelt szárnyra velük kapcsolatban).¹⁸ A Várad körüli szőlőhegyek nagytermelője a Darabont család pincészete kb. 40 hektáron, ahol már a 21. század vívmányait is bevetik: drónok, precíziós növényvédelem, hőérzékeny borcímke stb. Bihar, Szatmár, Szilágy borvidékeire azonban a kis/közepes borgazdaságok a jellemzőek. Érmellékről regionális, nemzetközi borversenyek résztvevői a Heit Pince, Mados Winery, Szőnyi László Winery, Yanka – art&wine, Crama Corbuț, Domeniile Creț, Dubovan Manufaktúra, Turul Vineyard, Ádám Winery, Pusztai Sándor Borászat, Rittner Vinarium, Lengyel Winery 48–78, Hegedüs Árpád, Domian, Szőnyi József, Féth, Dextra, Békési, Fábíán Tibor Pincészet stb. Az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (EKKE), a Nagyváradai Borbarátnők és Vura Vinotéka, illetve a Zichy Gazdakör szervezésében 2017-ben borászati kurzust szerveztek Diószegen, a debreceni önkormányzat anyagi és a Heit családi pincészet gyakorlati támogatásával 2018–2020 folyamán 20000 bakator vesszőt osztottak szét. Az EKKE, Sapientia EMTE és az EMBE 2023-tól Balla Géznál Ópáloson évente szervez borászati kurzust a Schams Ferenc-terv keretében.¹⁹

Szilágyságban a hagyományos családi borászatok Szilágysámsonban és Szilágyballán a legelőbbek, a 90-es években hallani sem akartak borászati szövetkezetéről, de a helyi borversenyeken megméretik boraikat.²⁰ A vulkanikus Magura-hegy lábainál elterülő Szilágysomlyóval egybenőtt a Silvania pezsgógyár, ahol 1979–1994 közt ifj. Csávossy György István is dolgozott: biológusként a minőségellenőrző osztály vezetője volt, majd igazgató. Varga István 1968-tól klasszikus technológiával kezdett pezsgőt készíteni a környék savas boraiból a sarmasági bányászokkal kiásatott 3,5 km-es pincerendszerben, 90%-ban KGST-piacra. A privatizáció során előbb csak a több százezres palackállományért vették meg a céget,²¹ aztán 2013-tól lelkes helybeliek vették át, és újonnan telepített szőlőkben termelt fehér-, rozé és vörösborok mellett, a klasszikus technológiával készült pezsgőket is forgalmaznak.²² A semmiből lett világhírűvé 2017-ben a Carassia Kárásztelki Pezsgőpincészet.²³ Erdélyben először a kárásztelki Ágoston Zsolt, a szilágysomlyói Blaga Dumitru, a kémeri Szekrényes Andrea és Szoboszlai Attila (Fort Silvan pincészet) alapítottak 2019-ben Szil néven borászati szövetkezetet (románul Cramele Ulm) fehér-, rozé és vörösboraik közös minőségi jellegzetességek és látványelemek mentén történő forgalmazására (2021-től), a jobb értékesítés reményében.²⁴ A Szilágyperecseni Pálinka- és Szóttesmúzeum (2010) után létrejött a Szilágyballai Szőlészeti és Borászati Múzeum (2025).²⁵ A szilágysomlyói Ioan Ossian Technológiai Líceum a jogutódja az 1965-ben megszüntetett bihardiószegi vincellériskolának.

A Balkánról a 16. században ott meghonosodott kadarkából készített vörös aszú szülőhazája egyértelműen Arad-Hegyalja volt, minőségre a tokaji aszút követte. Arad-hegyaljához a ménesi körzetben Aradkövi, Gyorok, Kladova, Ménés, Máriaradna, Ópálos, Pálosbaracka, Solymosvár, míg a magyarádi körzetben Almászegres, Apateleak, Borosjenő, Doroszlófalva, Galsa, Kovászi, Magyarád, Muszka, Pankota, Selénd, Tornova és Világos tartoznak. Ménesen a vincellériskolát (jogutódja a Vasile Juncu Tehnológiai Líceum) 1881-ben hozták létre a bihardiószegi mintájára Gábor József diószegi iskolaigazgató felügyelete mellett.²⁶ Napjainkban szőlészeti-borászati kutató-fejlesztő állomás és egy 1988-ban alapított szőlészeti-borászati múzeum működik még itt. Bár a borvidék történetének részleteivel többen is foglalkoztak, egy átfogó monográfia még hiányzik.²⁷ A bánsági Rékási borvidék már a mai magyar nyelvterületen kívülre került, sajnos.²⁸ Itt egy külföldi tőkés nagyüzemi bortermelő dominál (Cramele Recaș) jelentős exportmennyiséget is adva.

Id. Csávossy György halála után az erdélyi borászat kiemelkedő kortárs képviselője a kémeri születésű Balla Géza (1994-től a Pannon Bormíves Céh, 2004-től a Magyar Borakadémia tagja, 2018-ban az Év Bortermelője Magyarországon, 2026-ban pedig a Nemzet Gazdája díj nyertese), aki szilágysomlyói szőlészeti szaklíceumi képzése után a kolozsvári agrártudományi egyetem kertészeti karán diplomázott (szakdolgozat 1984-ben borászatból), majd a Ménési borvidéken a baracskai szőlészeti

és borászati állami gazdaságba került, ahol 1995-től a 2580 hektáros gazdaság vezérgazdátója lett. Miután 1999-ben vissza kellett a szőlősoket szolgáltatni az eredeti kistulajdonosoknak, 5 hektáron indította saját borászatát, melyet a legjobb dűlőkben fokozatosan vásárolt területekkel 148 hektárra növelt 25 év alatt (szőlészete Ópálostól Kovászig három nagyobb tömbben 10-15 km távolságon belül terül el). Felesége és három fia közül kettő a családi vállalkozásban dolgozik: szőlőtermesztés, borkészítés, borturizmus, bormarketing stb.. Tehát a szakmai folytonosság biztosított.²⁹ Szőlőbirtokán a tengerszint feletti magasság határozza meg a minőségi kategóriákat (emelkedő sorrendben): kb. 100–150 m közt „Klasszikus/Classic”, 150–250 m közt a vidék tipikus építészeti örökségének emléket állító „Kolna”, míg 250 m felett a prémium „Sziklabor” kategóriában dolgozzák fel a 80%-ban kék, 20%-ban fehér szőlőket 8000 hl-es tárolókapacitású pincészetében.³⁰ A ménesi terroir-jelleg kadarkái esetén nyilvánul meg a legjobban. Napjainkra 40 éves tapasztalattal a háta mögött, 2008-ban elvállalta a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kara Szőlészeti és Borászati Tanszékének irányítását is, illetve elvállalta az Erdélyi Magyar Borászok Egyesülete elnökségét.

A Kis- és Nagy-Küküllő vidékét, valamint a Szászföldet Johannes Honterus 1566-os térképén Weinlandnak (borvidék) nevezte, ez Erdőszentgyörgytől Balázsfalváig 70 km hosszan terül el. A kis/közepes pincészeteket sikerült egy sikeresen működő borútra felfűzni. Mivel Nagy-Küküllő mentén egy román tőkés közismert nagyüzemi bortermelő dominál (Zsidve/Jidvei kft.) – jelentős exporthozadékot is adva –, vele nem foglalkozom külön. A Kisküküllő mente történeti, néprajzi kutatása is időszerű lenne az átalakuló gazdasági környezetben, hisz sok érték és érdekesség lapul még itt napjainkból is: pl. az új olasz tulajdonos és helyi kistermelők vörösborvitája.³¹ A dél-tiroli Heiner Oberrauch 2001-ben elhatározta, hogy borpincét épít Mikefalvára, 2004-ben kezdte szervezni a Villa Vinèa pincészetet, 2006-ban telepítette az első szőlőket (12 szőlőfajtát), majd építette a borpincét, és 2021-re már 70 hektáron gazdálkodott.³² II. Erzsébet királynő üknagyanyja, Rhédey Klaudia, tiszteletére első édes borukat Contessa névre keresztelte.³³ A Kis-Küküllő Menti Szőlészeti Társulás és a 2009-től működő Kis-Küküllő Borrend szervezi a Közép-Kis-Küküllő Menti Nemzetközi Borversenyt Balavásáron, melynek 2008 óta Iszlai Jenő látványpince-tulajdonos vendéglátóipari egysége ad helyet. Iszlai a fehérbort adó rizling, neuburger, szürkebarát, tramini, muskotály és királyleányka, valamint a vörösbor adó fekete leányka, kék burgundi (Pinot noir) és merlot mellett, meghonosította a Baden-Württembergből származó Solarist is.³⁴ A Küküllő mente kényszerből külföldre szakadt szülőtte volt a kutyfalvi László Gyula (1926–2010), aki Románia után a dél-afrikai Stellenbosch-beli Bergkelder cégnél is letette névjegyét (pl. a világhírű László-borok).³⁵

A kolozsvári borforgalmazással kapcsolatos 16–17. századi társadalmi jelenségeket már intenzíven kutatták,³⁶ későbbi korokkal kapcsolatban

azonban még nincsenek feldolgozások. Az Erdélyi-hegyalja két kistájból áll: 1) Tordai-hegyalja Keresztesmezővel és az Aranyosszéki-dombsággal; 2) Alsófehéri-hegyalja a Nagyenyedi-dombsággal, a Marosszentimrei-dombsággal és a Magyarigeni-medencével. A régió szőlészetének múltjával és az 1935-ben alapított csombordi vincellériskola történetével maga id. Csávossy Görgy is külön foglalkozott.³⁷ A br. Kemény István (1811–1881) csombord-alsógáldi uradalmán szerelemfélétségből létrejött és Csávossy György által híressé tett plébános bor (neuburger, olaszrizling és muskotály házasítás) hírnevét is öregbíti a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium alatti pincékben működő Logos pincészet.³⁸ A nagyenyedi plébániai szőlők művelése az egyes plébánosok egyéni ambíciójától függött az elmúlt évtizedekben. Ebből is kiindulva, id. Csávossy György az enyedi-csombordi borok feljavítására egyesületet hozott létre közös borpincével, laborral.³⁹ A Takács-pincészet 2009-ben 11 év pereskedés után visszakapott területeken indult, majd 2015–2019 közt 22 hektárt telepítettek újra 10 fajta szőlővel, tudást a rokontól tanultak (id. Csávossy György).⁴⁰ A kb. 240 plébániát miseborral ellátó Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség pincészetét 50 évig vezető Tóth Csaba érsekségi borász 50 év után adta át a stafétát Sebestyén Dániel Istvánnak, melyről *A gyulafehérvári misebor – Őrségváltás az „Úr szőlőjében”* címmel dokumentumfilm készült (2025).⁴¹ A Rózsamál és Csillagda dűlőben 10 hektár régi és új telepítésű ültetvényük van 10-12 fehérbort adó fajtából, amiket külön szednek és egy év után házasítanak miseborra (a régi rózsamáli bort királyszőlő, kövérszőlő és járdovány adta). Újabb 3 hektárt telepítenek idén is.⁴²

Bezárva e hosszúra nyúlt bemutatót, csak annyit mondhatunk, hogy jó bornak is kell a cégér, jó bormarketingnek is szüksége van a történeti múlt ismeretére, de a tisztelt olvasónak is látnia kell azt a hosszú, buktatókkal teli utat, amelyet az erdélyi borvidékek az elmúlt 35 évben bejártak. A globális felmelegedés miatt olyan régiókban is megnőtt a vörösborok aránya, ahol addig csak fehérborok termesztése volt lehetséges. Az erdélyi borok jövője pedig tőlünk is függ, egyszerű borfogyasztóktól.

■ JEGYZETEK

1. Mód László – Simon András: *A terepmunka lehetőségei a borglobalizáció világában*. Néprajz és nyelvtudomány 58. Szeged, 2017. 259–276.
2. <https://magyarmezogazdasag.hu/2022/06/27/meguult-az-erdelyi-es-partiumi-borverseny/>, letöltve 2026. 01. 22.
3. <https://karpatokbora.hu/kuldetesunk>, letöltve 2026. 01. 24.
4. <https://partiumigazda.ro/bihari-boraszok-meselnek>, letöltve 2026. 01. 24.
5. <https://borespiac.hu/2024/02/24/a-hataron-tuli-magyar-boraszok-is-szamithatnak-az-anyaország-tamogatasara/>, letöltve 2026. 01. 24.
6. <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/jubilal-a-karitativ-celokat-szolgalo-rovinhud-borszalon>, letöltve 2026. 01. 22.
7. <https://partiuminapok.ro/hagyomany-es-minoseg-talalkozasa-a-partiumi-borudvarban-ismerjek-meg-a-termelokef/>, letöltve 2026. 01. 25.
8. Kecskés Péter: *A szőlőfeldolgozás és bortárolás építményei Erdélyben*. In: Balassa M. Iván – Cseri Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. Az 1999. március 21–27-én

Tusnádon megrendezett konferencia anyaga. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 1999. 315–339.

9. Mód László – Simon András: *Szüret és szőlőfeldolgozás három avasi magyar faluban*. Belvedere meridionale, IX. Szeged, 1997. 176–184.; Uők: *Az avasi magyarság szőlőkultúrája*. Ethnographia 110/2. Bp., 1999. 415–456.; Uők: *A szőlő és a bor közösségi szerepe az avasi magyaroknál*. Néprajz és nyelvtudomány 38. Szeged, 1997. 319–331.; Uők: *Predikáció: Szőlőhegyi hálaadó ünnep két avasi református magyar faluban*. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6*. KJNT, Kvár, 1998. 147–157.

10. Major Miklós: *Népi bortárolás a Berettyó-felvidéken*. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1*. Kriza János Társaság, Kvár, 1992. 47–59.; Uő: *Szőlészet és borászat a szilágysomlyói Magurán*. Néprajzi Látóhatár 2/3. Györffy István Egyesület, Bp., 1993. 127–139.; Uő: „Csupa zaj, csupa ének, csupa zene volt az egész hegy.” (Szüreti szokások – szőlőhegyi mulatságok a Szilágyságban.) In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6*. Kriza János Társaság, Kvár, 1998. 133–146.; Paládi-Kovács Attila: *Szilágysági lakóházak és gazdasági épületek az 1960-as években a Magyar Néprajzi Atlasz tükrében*. In: Bereczki Ibolya – Sári Zsolt: *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve*. 28–29. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2017. 280–283.; Szabó Á. Töhötöm: *Táj, tájhasználat és mezőgazdaság: a mezőgazdasági termelés átalakulásának tényezői egy erdélyi rurális térségben*. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Vidékiség és vidékkutatások a Kárpát-medencében*. (Kriza Könyvek, 48) Kriza János Társaság, Kvár, 2021. 69–114.

11. Kurucz Albert: *Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás*. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 5.) Debrecen, 1964; Varga Gyula: *Az érmelléki szőlőkultúra*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1974*. Debrecen, 1975. 431–529.; Bihari-Horváth László: *Észak-Bihar szőlő- és borkultúrája. Újabb eredmények Észak-Bihar homoki szőlőskert-vidékének néprajzi kutatásában*. (Észak-Bihar Néprajza, 2.) Konyár, 2010 – feldolgozza az előző két szerzőmunkáját is; Gy. Szabó Gyula: *A vén bakar nyomában*. Bihari Napló 1980.12. 15.; Dánielisz Endre: *Szüreti táncalkalmak Bihardiószegen* (Diosig). Néprajzi Látóhatár 1993. 2–3. 167–176.; Borbély Gábor – Sófalvi István: *Érmelléki borospincék*. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2007; Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*. (Partiumi füzetek, 57.) PBMET, Nagyvárad, 2009; Gavallér Lajos: *Szőlőművelés Micskén. A hegyközség szabályrendelete*. (Micskei Füzetek, 11.) K. n., Micske, 2008; Vajda Mária: *A szőlőművelés szokáshagyományai Álmosdon*. In: *Bihari Múzeum Évkönyve, 2009*. 12–14 köt. Bihari Múzeum, Berettyóújfalú, 2009. 153–177.; Varga Gyula: *Érmelléki szőlőhegyek rendszabályai a XIX. század végéről*. In: Rácz István (szerk.): *Szabó István emlékkönyv*. Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen, 1998: 280–285.; Mózes Teréz: *Érmelléki borpincék*. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok*. Kriterion Kiadó, Kvár, 1981. 51–62.; Kántor Anita: *Pinceutcák az Érmelléken – Székelyhíd*. In: Bitay Enikő (szerk.): *Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka, XV*. Kolozsvár, 2010. március 25–26. 151–156.; Kéri Gáspár – Kántor Anita: *Az érmelléki szőlőművelés építészeti és tárgyi emlékeinek védelme*. K. n., Hajdúböszörmény, 2009 – a hozzátartozó világhálós képi adatbázis már nem elérhető.

12. Peti Botond: *Egy moldvai csángó falu szőlőtermesztésének és borkészítésének technológiai sajátosságai*. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok, 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 28.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2007. 185–204.; Halász Péter: „...fő a must a nagy hardúkba tűz nélkül...” *A moldvai magyarok 19. század végi szőlő- és borkultúrájáról*. In: Uő: *Cserefának füstje hozta ki könnyvemet...* Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2015. 125–139.

13. Homonnai Gábor – Ciavoi-Létai Andrea Hajnalka – Józsa Ferenc: *Az élesdi szőlészet és borászat*. Múlt – Jelen – Jövő. K. n., Nagyvárad, 2012.

14. Papp Klára: *Az érmelléki szőlőművelés társadalmi hatásai a 18. században*. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Föld és társadalom: konferencia a Kiskun Múzeumban*. Kiskunfélegyháza, 2007. 05. 22 – 05. 23. (Bibliotheca Cumanica, 7.) Kiskun Múze-

- um Baráti köre, Kiskunfélegyháza, 2007. 109–137.; Uő: *A robotszolgáltatás forrásai a XVIII. századi bihari Károlyi birtokon*. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom*. 2. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 1989. 264–271.; Uő: *A szőlőtermelés és a bor, sör, pálinka forgalmazása a 18 századi bihari Csáky uradalmakban*. In: Papp Klára: „*Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember*”. *Tanulmányok a Csáky család 17–19. századi történetéből*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2006. 145–156.; Papp Klára: *Az érmelléki szőlőművelés és szőlőbirtoklás a 18. században*, Bársony István: *A debreceni polgárok szőlőbirtokai Bihar megyében*; Papp Klára: *Szőlő- és földbirtoklásból származó konfliktus Vajdán a Csáky és Dobozy család között*. In: Orosz István – Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. (Speculum Historiae Debreceniense, 2.) Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, Debrecen, 2009. 147–206.
15. Szabó József: *Adatok a bihari Érmellék szőlészeti-borászati történetéhez*. I. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2022.
16. Orosz István: *A nagyvárad szőlőtermesztés a XVIII–XIX. században*. In: Pántya Júlia – Radványi Réka (szerk.): *Bocskai Napok az Érmelléken, 2004. 06. 18–2004. 06. 19. Érmellékért Közhasznú Egyesület, Létavértes, 2004. 38–41.*; Orosz István: *Adatok Nagyvárad szőlőtermeléséhez a 17. században és a 18. század első felében*. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae series Historica, 54. Debrecen, 2002. 137–144.
17. <https://romkat.ro/2021/06/20/csavossy-gyorgyre-emlekeztek-nagyenyeden/>, letöltve 2026. 01. 23.
18. <https://maszol.ro/gazdasag/Boraszat-a-Bihar-megyei-Hegykozszenimren-Nekunk-ez-a-munkank-ez-az-eletunk>, letöltve 2026. 01. 24.
19. <https://hatartalangazda.kormany.hu/elso-boraszati-kepzes-a-schams-ferenc-tervkereteben-opalosan>, letöltve 2026. 01. 24.
20. <https://maszol.ro/belfold/Boraszati-muzeumot-avattak-Szilagyballa-az-a-helyahol-a-bornak-lelke-van>, letöltve 2026. 01. 25.
21. <https://kronika.ro/erdelyi-naplo/aktualis/riportok/regi-korok-szep-emleke-a-szilagysagi-pezsgo>, letöltve 2026. 01. 23.
22. <https://szabadsag.ro/article/a-szilagysagi-pezsgo-utjan-szilagysomlyon>, letöltve 2026. 01. 23.
23. <https://kronika.ro/erdelyi-naplo/gazdasag/szilagysagi-a-pezsgek-kiralynoje>, letöltve 2026. 01. 25.
24. <https://maszol.ro/gazdasag/Szilagysagi-boraszok-osszefogtak-es-uj-minosegi-termekkel-lepnek-piacra>, letöltve 2026. 01. 23.
25. <https://maszol.ro/gazdasag/Szilagysagi-boraszok-osszefogtak-es-uj-minosegi-termekkel-lepnek-piacra>, letöltve 2026. 01. 23.
26. Mód László – Simon András: „*Napi foglalkozásom a Ménesi Vinczellér Iskolában*”. *Smíri Elek munkanaplója*. (Táj és Népi Kultúra, 18.) SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2021.
27. Egyed Ákos: *A filoxeravész és következményei Arad-Hegyalján*. In: Orosz István – Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. (Speculum Historiae Debreceniense, 2.) Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2009. 317–326.; Mód László – Simon András: *Arad és a Ménes-magyarádi borvidék kapcsolata*. In: *Urbs – Magyar Várostörténeti Évkönyv*. XVI. (2021). Bp., 2022. 191–211.; Kovách Géza: *Arad-Hegyalja szőlészetről. Gazdaságtörténeti áttekintés 1848-ig*. In: Héjja Julianna Erika – Erdész Ádám (szerk.): *Kovách Géza. Válogatott tanulmányok*. Szabadság Szobor Egyesület, Arad, 2015. 187–200.; Mód László: „...*nincs párja Ménesnek, Gyoroknak...*” *A borfogyasztás rítusai a Pósa asztaltársaság példáján*. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2019. 533–541.
28. Boros László: *A Bánát szőlő- és borgazdasága 1790–1920*. In: Kókai Sándor (szerk.): *A Délvidék történeti földrajza. A Nyíregyházán 2006. november 17-én megtar-*

- tott tudományos konferencia előadásai. (Történeti Földrajzi Tanulmányok, 9.) Nyíregyháza, 2006. 3–18.
29. <https://agrotrend.hu/szerzo/agrarportre/balla-geza-a-nemzet-gazdasza/> letöltve 2026. 01. 21.
30. Pál-Molnár Elemér – Szemerédi Máté – Szepesi János – Varga Andrea – Raucsik Béla – Unger János – Mód László Balázs – Bozsó Gábor – Tobak Zalán – Balla Géza: *Ménesmagyarádi borvidék (DNy-Erdélyiközéphegység): terroirgeológia, történelem és borkultúra*. In: Buday Tamás – Csámer Árpád – McIntosh Richard William – Molnár Kata – Virág Attila (szerk.): *Ahány kő, annyi történet. 14. Közéleti és Geokémiai Vándorgyűlés. előadás-és poszterkivonatok, 2024, szeptember 19–21*. Telkibánya, HUN-REN Atommagkutató Intézet, Debrecen, 2024. 118–125.
31. Simon András: *Szőlőtelepek a Küküllő mentén az 1870-es évek elején*. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu: tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT) – Székely Nemzeti Múzeum – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Kvár, 2015. 521–531.; Szabó Á. *Töhötöm: Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2013. 202–214. (Bonyha, Kis-Küküllő-mente); Karamán Zsolt: *Szőlőtermesztés és borászat a Küküllő mentén: hagyományok és kihívások (vagy kilátások?) a 21. században*. Szakdolgozat, konzulens Szabó Péter, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Georgikon Campus Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet Vidékfejlesztési Agrármérnök Bsc Szak, Székelyudvarhely, 2024.
32. <https://www.uh.ro/toszkana-a-kukullo-menten/>, letöltve 2026. 01. 22.
33. <https://szekelyhon.ro/aktualis/marosszek/contessa-a-a-kis-kukullo-elso-edes-bora>, letöltve 2026. 01. 22.
34. <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/a-feher-borok-hazajaban-a-kis-kukullo-menten-video>, letöltve 2026. 01. 24.
35. <https://e-nepujasag.ro/articles/del-afrikaban-allitottak-emleket-laszlo-gyula-vilaghiru-borasznak>, letöltve 2026. 01. 24.
36. Kovács Kiss Gyöngy: *A játékos város. A társadalmi érintkezés, a gondúzés és a játékok néhány színhelye a 16. századi Kolozsváron*. In: Kovács Kiss Gyöngy: *Megidézett múlt. Tanulmányok, forrásközlések*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008. 9–26.; Uő: *Kolozsvári szőlők és borok a fejedelemség korában*. Korunk 2011. Március. 3. Folyam. 22/3. 82–89.; Uő: „Az szőlőnek dögárul.” *Szőlők és szőlőtermesztés a kora újkori Kolozsváron*. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Táncoz Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2019. 603–611.; Jeney-Tóth Annamária: *Szőlőtermesztés és borfogyasztás a 17. század első évtizedeiben Kolozsváron*. Korunk 2008. Szeptember. 3. Folyam. 19/9. passim; Uő: *Szőlősgazdák, vécellérek és szőlőművesek Kolozsváron a 16–17. század fordulóján*. In: Orosz István – Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. (Speculum Historiae Debreceniense, 2.) Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2009. 77–96.; Pakó László: *Bor, kocsmák és emberölések a kora újkori Kolozsváron*. In: Urbs – Magyar Várostörténeti Évkönyv. XVI. (2021). Bp., 2022. 273–298.
37. Csávossy György – Fülöp István: *A csombordi iskola virágkora*. In: Orosz István – Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. (Speculum Historiae Debreceniense, 2.) Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2009. 347–382.; Csávossy György: *Erdélyi-hegylánc, a borok hazája*. Kortárs. Bp., 2016 (postumus).
38. <https://www.uh.ro/a-szerelemfeltelbol-szuletett-plebanos/>, letöltve 2026. 01. 24.
39. <https://romkat.ro/2022/10/04/az-elettel-teli-bor-a-szolotermesztes-es-a-borkeszites-muveszete/>, letöltve 2026. 01. 24.
40. <https://maszol.ro/belfold/Erdely-legjei-Feher-megye-a-nagyenyedi-bor>, letöltve 2026. 01. 24.
41. <https://hargitanepi.ro/hirek/kiemelt/orsegvaltas-az-ur-szolojeben>, letöltve 2026. 01. 24.
42. <https://romkat.ro/2025/09/25/szuret-borkeszites-fejlesztések-beszélgetés-a-gyulafehérvári-ersek-pincészet-jelenerő-es-terveiről/>, letöltve 2026. 01. 24.